

Використані джерела

1. Річинський Арсен. Проблеми української релігійної свідомості. – Київ-Тернопіль, 2000.

А. КОЛОДНИЙ (Київ)

УКРАЇНСЬКЕ ПРАВОСЛАВ'Я З ПОГЛЯДУ АРСЕНА РІЧИНСЬКОГО

В друкованих виданнях, доповідях на наукових конференціях подеколи ведеться дискусія з приводу правомірності вживання терміну "Українське Православ'я". Говориться, зокрема, що слід вживати поняття "Українська Церква", а не "Українське Православ'я", бо ж перше нібито вжите митрополитом Іларіоном (Огієнком), а друге - ні. Дехто використання терміну "Українське Православ'я" розглядає як ще один з виявів "українського націоналізму", бо ж, дивись, Православ'я є загальнолюдським феноменом і його не можна розтягувати "по національним квартирам" (хоч автори таких міркувань давно натягли його на свою російську націю і свою Церкву як єдину спасительку Православ'я). Звучали також застереження, що на східнослов'янських теренах якогось там "власне українського Православ'я" немає, а є "Православие Русское" ("русское", а не "руське"). Не станемо тут окремо спростовувати ці точки зору. Тут ми згодні з думкою Арсена Річинського, що кожний народ має свій окремий шлях до Бога і тільки на цьому шляху він знайде щастя і виправдання, що, засвоюючи „навіть одну й ту ж саму релігію, кожний народ знаходить в ній щось для себе найвідповідніше, найближче" (1,358). „Вселенський зміст християнства розкривається в окремих національних формах, сукупність яких творить Христову громаду, де немає вже ні елліна, ні юдея, бо кожний з них однаково причетний до благодаті, але кожний залишився, як і був, елліном чи юдеєм, вносячи свій особливий тон в загальну симфонію, - зазначає мислитель. – ...Кожний народ сповнює на землі „інше служіння", цебто має своє спеціальне покликання, особливу місію" (1,266).

Насамперед зауважимо, що Українське Православ'я є не тільки специфічним організаційним утворенням – Українською Церквою. Воно, внаслідок особливого функціонування Православ'я як конфесії в умовах складного історичного буття українства, вийшло за межі простої інституційності і постало своєрідним культурно-історичним феноменом з великою палітрою рис, які його репрезентують і виявляють його функціональність. Українське Православ'я сформувалося протягом семи століть (X – XVII ст.ст.) автономного функціонування Київської митрополії в структурі

Константинопольського Патріархату. Постало це Православ'я у самостійній формі вияву не лише на буденному рівні функціонування, а й в тих підсумкових теологічних викладах, які оприлюднив Петро Могила в середині XVII століття в своїх "Катехізисі" та "Требнику".

Розкриваючи ті складові, які характеризують особливості прочитання кожним народом християнства при прийнятті його у свій духовний світ, А.Річинський писав: „Ознакою окремого типу християнства служить відмінний напрямок релігійної думки, різниця національної психіки, суттєві особливості народного світогляду. Назовні – національне забарвлення культу (окрема літургічна мова, спів, музика, релігійно-поетична творчість). Далі – наростання місцевих церковно-народних звичаїв, особливостей внутрішнього устрою й церковного права. Нарешті – своєрідне релігійно-національне мистецтво" (1,367). Культурно-релігійний синтез українця виражають внутрішня релігійність, відроза до обрядового ідолопоклонства, буквоїдства, до вивищення зовнішньої сторони релігії зі шкодою для її ідейного змісту (1,406).

В Українському Православ'ї відобразилися особливості прийняття християнства українським етносом в добу його хрещення, своєрідність пристосування християнства на українських теренах до існуючих до нього тут релігійних вірувань. Український православний в храмі постає як чистий, незаетнізований християнин, а вже на побутовому рівні виявляє себе як християнізований язичник. Православний храм поставав для українця також в ролі культурницької установи, місця спільнотного життя українців. Враховуючи все це, Михайло Грушевський певно тому Православ'я в його українському національному вияві називав "народним християнством".

Українське Православ'я не сприйняло від візантійської православності, як матірної, і російської, як колонізаторської, ні їх закостенілу ортодоксальність, ні абсолютизацію аскези як єдиної форми праведності, ні негатив до світської художності, ні принизливість щодо жінки, ні цезарепапизм. Для українця Ісус Христос і Богородиця Марія не постають як Цар чи Цариця, а як наділені божественною, скоріше якоюсь надлюдською силою земного світу особи.

Нині, коли постає питання відродження в Україні Православ'я, інколи маємо спрощений підхід до цього процесу. Церква Київського Патріархату і Автокефальна, претендуючи на власне українськість, обмежилися практично лише відмовою від інституційного підпорядкування Московському Патріархату, актуалізувавши при цьому тільки питання української мови в

богослужіннях. Навіть Патріарх Філарет, маючи солідний вишкіл в духовності Московської Церкви і звикши до нього, не бачить, як це бачив і діяв практично в цьому напрямку митрополит Іларіон (Огієнко), те, що могло б зробити зросійщене Православ'я України власне Українським. Нині практично всі три православні церкви України мають московську закваску. Різнить їх мова богослужіння і ставлення до політичних процесів в країні, інституційне підпорядкування. То ж Москва володіє православ'ям в Україні і в той спосіб, що має його тут зросійщеним, далеким від того українського, яке в зрілому вигляді було за митрополита Петра Могили.

Відтак, коли вже понад десять років йде мова про відродження саме Українського Православ'я, то певно що треба повернути у відроджуваний феномен те, що є від роду нашого, українського, відтворити, звичайно з врахуванням вже нашого історичного часу, те, яким постало Українське Православ'я до поглинення його в 1686 році Московським Патріархатом. Тому Православ'я України слід не українізувати, як це дехто радить, а насамперед деоросіянити його, як це радив митрополит Іларіон (Огієнко), точніше - знемосковити. „Відновити слід давнє Українське Православ'я, - наголошує Арсен Річинський, - з його народницькою структурою, з його світлими традиціями – громадянською активністю, релігійною терпимістю й поєднавчою тенденцією... Російське Православ'я чуже для нас не тільки своїм вузько-національним характером, але й своїм еретичним змістом, а російська культура, будучи просякнутою матеріалізмом і нігілізмом, несе спустошення й загибель для нашої душі" (1, 258). „Проповідь же „наднаціонального" християнства, - відзначає А.Річинський, - служить тільки для маскуваннн національної гегемонії одних і баламучення інших" (1, 370). Водночас і утвердження українського церковно-національного руху, наголошує мислитель, не можна обмежувати „тільки запровадженням української мови в богослужіння". „Недалеко зайдуть такі миряни, - пише далі він, - що обмежуються лише жаданням українізації обряду, а не дбають про впровадження в Церкві українського духу, забувають про традиційну соборноправність, духовне розуміння релігії, про необхідність прилучення і приєднання ворогуючих течій християнства" (1,410).

Український народ, як це аргументовано доводить А.Річинський, вже заявив себе творцем власних цінностей і „заклав основи своєрідної релігійно-національної культури". Серед тих рис Українського Православ'я, поєднання і практична реалізація яких роблять його самобутнім національно-культурним явищем, слід назвати соборноправність, демократизм, євангелістськість, софійність, побутовість, національністність, народність, відкритість.

Соборноправність в Українській Церкві виражалася насамперед у тому, щоб кожний з її ієрархів не керував самочинно і самовладно, ніхто з духовенства не приходив до громади непрошеним. Всі церковні посади, на відміну від Московського і Константинопольського патріархатів, були в ній виборними. Обрання вільними голосами тієї чи іншої посадової особи в Церкві, з одного боку, певним чином унезалежнювало її від вищих посадових структур, надавало самостійності в діяльності на своїй церковній території, а з іншого – засвідчувало певну рівність з тими, хто її обрав, підпорядкованість своєї діяльності їхній волі. Принцип соборноправності й виборності, зокрема прилучення до вирішення церковних справ мирян і водночас включення служителів культу в громадську діяльність, зумовили перетворення Української Православної Церкви на живий національний організм, що зберігав і кондесував духовні сили народу. Визнаємо, що принцип соборноправності не притаманний жодній нині в Україні існуючій Православній Церкві. Так, в Київському Патріархату маємо вияв чистої абсолютної церковної монархії. То ж Православні Церкви, як це відзначав ще А.Річинський, лише говорять про своє соборне начало, а в дійсності ж від соборного начала, по великому рахунку, у них залишилася тільки згадка. Саме прагнення Патріарха Філарета будь якою ціною утриматися на своїй посаді служить одним із бар'єрів в об'єднанні православних спільнот України: його на посаді об'єднаної Церкви не хочуть бачити ні московсько-православні, ні автокефали.

Обрядову практику Українського Православ'я характеризував також демократизм. Так, Євангеліє в українських храмах читалося обличчям до вірних і завжди при майже відкритих дверях вітара. Певна рівноправність церковних і світських елементів в Українській Церкві стала умовою формування і тривалого функціонування в ній такого унікального явища, як церковні братства. Євангелістськість, як рису Українського Православ'я, розкриває насамперед несприйняття церквою цезаропапізму, що був привнесений у християнство візантеїзмом. Дотримуючись новозавітніх принципів, Церква прагнула зберегти чистоту віри, догматів і канонів християнства, а не букву його обряду. Так, Українське Православ'я вважало неістотною форму обряду хрещення – занурення у воду чи поливання водою. Важливим було саме розуміння догматичної основи цього обрядового дійства. Про євангелістськість Українського Православ'я свідчить також абсолютизація в ньому саме моральних чинників християнства.

Софійність Українського Православ'я А. Річинський виводив із особливостей українського релігійного світогляду, який „віддавна базується на вірі у всеприсутність та інтимну близькість Бога-Добродія, світового Господаря-Промислителя... Божа Сила є імманентною причиною всього у всьому. Релігія українців є не відреченням від світу, а навпаки – пересвітлення і оживлення нашої дійсності подихом вічної Правди”. І далі: „Якщо московську релігійність характеризує втеча від мирської „суєти”, то українці, навпаки, освячують кожну дрібницю свого оточення. Московська релігійна думка шукає Бога над світом, поза межами емпірії... Навпаки, світогляд українців ґрунтується на пересвідченні, що сила Божа – імманентна світові й може себе виявити благодатно на кожному місці в природі і в кожному історичному моменті” (1,354). Із втілення Божої премудрості в матеріальну природу мислитель виводив і деякі особливості світогляду українців. „Звідси, - зауважує він, - життєрадісний погляд на світ, в цілому прекрасний, а у своєму глибокому естві – праведний. Звідси й прохання до Бога – замість Раю дай твоєю красою надивуватися на Землі” (1, 406).

Самобутність Українського Православ'я формувалася на теренах побутового життя народу, його господарчої діяльності. Це й зумовило той факт, що річний цикл свят для українця-селянина відіграв роль не стільки системи віх вшанування якихось християнських святих чи засобу згадки про певні події з християнської історії, скільки в ролі своєрідного орієнтира господарювання, підготовки чи проведення якогось виду сільськогосподарської діяльності. Побутовість Українського Православ'я виражається також у збереженні в контексті його обрядової практики багатьох звичаєвих елементів з народних традицій. У всіх відомих нам вертепних драмах чітко простежуються дві частини – релігійна та інтермедійна.

Національну інституційність Українського Православ'я засвідчувала насамперед його обрядово-культува сфера, власний молитвослов, низка притаманних лише йому обрядів, своєрідне сприйняття ним науки Святого Письма, догматів і канонів християнства. Для нього важливою була не форма обряду, а той догматичний підтекст, на якому постає ця форма. Онаціональненню християнства в Україні сприяло також те, що, починаючи з XVI ст., Євангелії та Апостол в її храмах читалися живою українською мовою. Вживання рідної мови у богослужіннях вважалось непорушним Божим наказом. З XVII ст. Церква багато зробила для того, аби наблизити до розуміння народу церковнослов'янську мову. Букви кириличного письма пристосовуються до місцевих умов і потреб, відповідно до української вимови ставиться наголос у

словах. Пристосування церковнослов'янського правопису до живої народної вимови, яке на цей час активно проводила в життя Українська Церква, зауважує А.Річинський, мало позитивне значення, оскільки не лише сприяло формуванню національної свідомості, а й робило зрозумілим зміст церковної служби. Водночас він визнавав те, що теперішня церковно-слов'янська мова зазнала найбільшого впливу саме від мови московської і стоїть найближче до неї. „Ось чому москалі,- наголошував мислитель, - так обстоюють її на українських землях”.

Характерною рисою Українського Православ'я є його соціальність, яку подеколи називають ще народністю. Насамперед вона виражалася в залученні мирян до активної участі в церковному житті. Принцип “служіння народу – це служіння Богу” Українська Церква реалізовувала через такі форми соціальної діяльності, як добродіяння, учительство, просвітництво тощо.

Українці завжди відзначалися толерантністю (віротерпимістю) і відкритістю. Це, зокрема, засвідчує той факт, що саме в Україні свого часу знайшли собі притулок переслідувані в Московії старообрядці, духобори і молокани. Для старовірів “Катехізіс” Лаврентія Зизанія став настільною книгою. „Уважне ставлення й терпимість українців до чужих поглядів, - пише А.Річинський,- засвідчують їх глибоко-моральну віру у рівноправність і позитивну цінність кожної людини”(1,409).

Відкритість Українського Православ'я виявилася, зокрема, і в прийнятті ним деяких неосновних канонів католицизму, чину виконання ним окремих таїнств. Це особливо стосується розуміння еклези. Під впливом католицизму в українських храмах тісно прижилась проповідь-казання. Постаючи і розвиваючись на межі зіткнення двох типів християнської культури – латинського та візантійського, відчуваючи впливи передуючої язичницької культури і новонародженого протестантизму, Українське Християнство розвивалося як специфічна синтеза всіх цих культурних явищ.

Відтак Українське Православ'я в добу свого автономного функціонування в структурі Константинопольського Патріархату поставало і формувалося як культурно-історичний феномен із своїми специфічними рисами і виявами. Тому відродження в роки незалежності України Православ'я як власне українського духовного явища передбачає насамперед повернення до тієї самобутності, яка викремлювала його в православному світі перших семи століть другого тисячоліття. Ця самобутність не є чимось націоналістичним, а є дійсною, витоковою християнськістю, збереженою в українських формах її вияву. То ж, не даючи незалежність Українській Церкві, Москва відтак боїться відродження Києва як другого духовного

Єрусалиму. Московський Патріархат може ще конкурувати з Києвом політичним, використовуючи для цього свою православну структуру в Україні, а ось з Києвом духовним, який поверне від Москви апостольськість своєї Церкви, свою, започатковану князем Володимиром при хрещенні України-Руси, священну історію, свою високо оцінену православним світом християнську духовність, явно не зможе. Прийдеться тоді починати свою історію з XV століття, з років неканонічного виокремлення Московської митрополії з матірньої щодо неї Київської Церкви.

За тієї ситуації, яка склалася в Православ'ї України, держава має визнавати на рівних всі три Православні Церкви, сприяти налагодженню толерантних відносин між ними. Можливий варіант вирішення в Україні православної проблеми - вибудова на основі об'єднання УПЦ КП і УАПЦ на наших теренах Помісної Православної Церкви України і водночас оформлення Українського Екзархату Російської Православної Церкви.

Відтак відродження Українського Православ'я – це не тільки постання церков із прикметником „українська” у назві, а насамперед формування такого специфічного православно-культурного феномену, який був колись і нині має стати органічною складовою духовності українства. Цьому ефективно може слугувати творча спадщина Арсена Річинського. „Щоб виконати своє провіденційне завдання, - пише він, - народ мусить передовсім забезпечити своє існування, здобути для себе терен, створити належну державно-громадську організацію й рішуче усунути з дороги все, що перешкоджає йому виявити повноту свого національного життя”, „закласти основи своєї рідної релігійно-національної культури” (1: 291, 379).

Водночас творчий доробок А.Річинського звучить застережливо щодо тих із придворних Патріаршої служби УПЦ КП, хто під виглядом вірності Православ'ю „рабськи тримається московських взірців, й навіть якщо й хоче мислити самостійно, всеодно мислить чужими категоріями (див.: 2, 8). Через те й досі у нас можна почути, наприклад, що негативне ставлення до західно-європейської цивілізації, властиве москалям, є нібито характерним для загалу слов'ян... Або що українці і москалі у своєму церковно-релігійному житті „взаємно дуже близькі один до одного (хоч немає потреби нагадувати про глибокі відмінності релігійного світогляду одних і других)” (1,378).

Використані джерела

1. Річинський Арсен. Проблеми української релігійної свідомості. – Київ-Тернопіль, 2000.
2. Кому заважає Єдина Помісна Церква? // Голос Православ'я. – 2006. - № 23.